

ských procesů probíhajících v Bosně a Hercegovině. Mimochodem německy psaná „Hercegovina“ v názvu kapitoly nabízí domněnku, že starší verze textu byla nejspíše určena pro nějaké německé periodikum.

Lozoviuk v úplném závěru této kapitoly poznamenává, že „... stovky a tisíce již plně asimilovaných obyvatel BaH se začaly jakoby rozpomínat na vlastní (skutečné či domnělé) etnické kořeny. Takto byl uveden do pohybu zajímavý proces reetnizace...“ (str. 152). V tomto případě není zajímavé konstatování o počátku nějakého procesu; zajímavá je spíše otázka, proč a jak ke zmiňovanému procesu reetnizace vůbec došlo. Průběh občanské války v Bosně a Hercegovině totiž autorovu tvrzení o plně asimilovaném obyvatelstvu odporuje – ona úplná asimilace asi zas až tak úplná nebyla. Právě krizové či konfliktní situace jsou nejlepší příležitostí pro každého badatele na poli skupinových identit, aby zjistil, jaká identita je v dané situaci pro jeho informátory (účastníky konfliktu) nejdůležitější. V případě Bosny a Hercegoviny se zdá, že to byla kombinovaná identita nábožensko-etnická, což je však jen moje hypotéza. Nevím, zdali tento problém někdo skutečně důkladně zkoumal. Vracím se tak k poznámce uvedené ke třetí kapitole – výzkum skupinových identit není zdaleka tak jednoduchý, jak si Petr Lozoviuk představuje, což pochopitelně platí i o výzkumu etnických identit.

Josef Kandert

Petr Janeček: Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice

Plot, Praha 2006, 367 s.

Česká sociální antropologie, etnografie a příbuzné disciplíny nemají po pádu „národopisného paradigmatu“ nejlepší výsledky ani sociální ohlas, což ukázala i nedávná diskuse na toto téma na stránkách *Českého*

lidu (2004, 91 (1) až 2006, 93 (1)). Obzvláště špatně na tom je folkloristika, jednak proto, že dlouho šlo o nedostatečně rozvíjenou badatelskou perspektivu, ale i z toho důvodu, že je v obecném povědomí spojována hlavně s antikvaným studiem mytologie, „národních“ pohádek, pranostik a zvyků raného novověku či 19. století. Prvotina mladého pražského folkloristy Petra Janečka nicméně ukazuje, že nic z těchto nelichotivých charakteristik nemusí platit věčně – výzkumná perspektiva a metody moderní folkloristiky se nemusí obrozovat „zevnitř“, leckdy stačí být v úzkém kontaktu se zahraničním (západním, ale třeba i polským a slovenským) vývojem tohoto oboru. Bez ohledu na domácí oborové autority totiž Janeček uvádí do české folkloristiky důležité téma výzkumu moderních pověstí, jejichž výpovědní hodnota daleko překračuje hranice jeho vlastní disciplíny. Vedle nečetných studií oborového slangu, nápisů, anekdot či dětského folkloru se nám tak dostává do rukou vyzrálé folkloristické dílo, jež (doucejme) bude formovat další směřování této disciplíny a přinese užitek i jiným, především sociologii a psychologii. Důvod je nasnadě: „současné pověsti a fámy ... představují ... nesmírně cennou výpověď o naší společnosti a kultuře, která je na rozdíl od sociologických anket a uměleckých děl zcela nevědomá a kolektivní, a proto v mnohém i pravdivější“ (s. 341).

Existence moderních pověstí, odrážejících sociokulturní dispozice společností 20. století, ale stejně tak i jejich obavy, skryté mentální a behaviorální vzorce či normy a hodnoty, je známá přinejmenším od poloviny minulého století. Folklor tedy nevyhynul, jen se žánrově transformoval a i v případě pověstí a fám, jež jsou vedle anekdot nejrozšířenější formou, začal před transcendentními bytostmi a silami dávat přednost „reálným“ nebezpečím a úkazům. S výjimkou dětských recipientů již málokoho zaskočí hejkal nebo polednice, moderní sídliště a vysokoškolské koleje jsou však „zabydleny“ vrahy a perverty, ve *fast foodo-*

vém občerstvení na nás číhá sperma a další nevídané přísady, nemluvě o leptospiróze z potkaní moči zachycené na víčkách pivních plechovek, či žiletkách na tobogánu. Všechny tyto „příběhy z každodenního života“, šířené orálně („jedna paní povídala“) nebo i prostřednictvím masových médií (*Zeitungssagen*, v Německu studované již od třicátých let), přitom jsou současnými pověstmi – což je termín, který Janeček preferuje před starším *urban legends*, jež zavedl americký folklorista R. M. Dorson: nikdy se nestaly, nebo je jejich skutečný základ mizivý, jsou mezinárodní, vyskytují se v řadě orálně tradovaných variant atd. Ať už mají podobu fám (varování před fiktivním nebezpečím), pověstí (údajně reálné historky) nebo i anekdot, alespoň části z nich věříme a chováme se podle nich, šíříme je dál třeba i prostřednictvím internetu. „Folklorní příběhy vždy odrážejí kulturu společnosti, ve které jsou tradovány. Vedle společenských norem, hodnot a idejí ... odrážejí samozřejmě i technologickou úroveň a konkrétní prvky materiální kultury dané společnosti“ (s. 245).

P. Janeček čtenářům předkládá výbor 136 nejfrekventovanějších současných pověstí sesbíraných v české (hlavně pražské) populaci a na internetu v letech 2005–06. Sociolog by přitom mohl mít pochybnosti ohledně reprezentativnosti vzorku (100 narátorů, mezi nimiž jsou výrazně nadprezentováni mladší a vzdělanější, ale o to v daném případě vůbec nejde. Janečkův výbor je cenný především proto, že zachycuje základní strukturní kontury *urban legends* a doplňuje je zasvěceným výkladem. Podobně jako zahraniční sbírky (R. W. Brendich, J. H. Brunvand, D. Czubala ad.) přitom zachovává čtenářsky přitažlivé obsahové členění syžetů (1. vrazi, úchylové a přízraky; 2. zákeřní cizinci; 3. nečekané přísady; 4. fauna a flóra; 5. sex a erotika; 6. alkohol a drogy; 7. úrazy, neštěstí a omyly; 8. automobil; 9. MHD a vlak; 10. na „základce“ a v dětském táboře; 11. na střední a vysoké škole; 12. pro pamětní-

ky (komunistického režimu); 13. kanceláře a úřady). K těmto tématům by samozřejmě bylo možné přidat další (např. vojenský nebo církevní folklor) nebo jim vytknout přílišnou vázanost na folkloristické členění podle vzájemně – i mezinárodně – srovnatelných skladebných prvků, jež jakoby zastiňuje faktické prolínání a především strukturní funkce. I tato výtka by však byla marná, protože sběratel a komentátor jako by s ní už dopředu počítal. Nevzdává se čtenářské atraktivnosti, umožňující v extrémním případě číst pouze děsuplné „storky“, většinu jednotlivých příběhů i tematických celků nicméně doplňuje základními odbornými komentáři.

Jako hlavní důkaz, že se příslušná událost nestala a stát ani nemohla (jenom několik málo historek má podle Janečka reálný podklad – pro jejich sociální funkci je to ovšem bezpředmětné), autor uvádí zahraniční paralely a variace v procesu orální transmise, ačkoli narátoři věří, že jde o reálný příběh „kamaráda jejich kamaráda“ (odtud alternativní označení *FOAF tales* – „friend of a friend“); ze zachycených českých pověstí má 52 prokazatelné zahraniční paralely. V některých případech přitom jde dokonce o variace starších pověstí z raného novověku či 19. století, vždy však aktualizované a zakotvené v údajném skutečném životě. Modernizace se přitom dotkla i formální stránky – „posluchač ... zvyklý na primárně vizuální klipovou kulturu a rychlé a bezprostřední přijímání informací ... potřebuje detailnější, vizuálnější a emocionálně vyostřenější popis děje pověstí. A protože většina současných posluchačů má také daleko výše nastavenou úroveň snesitelnosti brutality ... této úrovni se logicky přizpůsobuje i současná pověst“ (s. 67). Opakování, respektive recepce z vícero zdrojů, obvykle vede ke zpochybnění hodnověrnosti, výjimku potvrzující pravidlo však tvoří mediální prezentace. Leckdy se totiž stává, že zejména bulvární média „sednou na lep“ současným pověstem a vydávají je za skutečné

události, což přispívá k jejich legitimizaci; podobně se šíří i některé fámy. Je to zjevný „pokrok“, uvážíme-li, že redaktoři *Mladého světa* už v letech 1966–67 bez jakékoli pomoci ze strany tehdejší české folkloristiky detekovali třč. nové pověsti české, často shodné s těmi současnými. Jakkoli může jít o pouhou žurnalistickou neprofesionalitu, Janeček dokumentuje několik (zahraničních) případů, kdy se dokonce uvažuje o vědomém vytváření a posilování těchto fám z důvodu jejich snadného zneužití v politickém či konkurenčním boji (např. s. 98–99). Jiný typ mediálního využití naproti tomu představuje umělecká fikce, písně či film, hojně i v domácím prostředí (příkladem *par excellence* může být tvorba I. Jahelky).

Sociologové by si při studiu současných pověstí neměli všimnout pouze jejich folkloristických charakteristik, případně zkoumat jejich sociální rozptyl a variace v závislosti na statusových, kognitivních a dalších charakteristikách tradentů, nýbrž měli by si především uvědomit, že folklor (nejen dětský) je „jakýmsi rezervoárem, odkladištěm nebo přímo smetištěm kulturních prvků“ (s. 282). Není jen zakonzervovanou podobou sociokulturních klíšé, ale přímo prostředím, které implicitně umožňuje jejich další rozvoj a předávání. Janeček ve své knize upozorňuje alespoň na některá z nich – genderové stereotypy, etnocentrismus a strach z cizinců, katartickou devaluaci určitých profesí a podobně. Folklorista tím značně překračuje hranice svého oboru, avšak sociální vědec by při analýze shromážděného materiálu měl jít ještě hloub. Právě zde se tak nabízí zásadní a sociology a psychology dosud naprosto opomíjené výzkumné pole umožňující hlubší poznání implicitně působících sociokulturních regulačních mechanismů, jejich vzniku i funkcí. *Urban legends* zároveň mohou sloužit jako nechtěný důkaz přetrvávání hodnot a vzorců jednání, které společnost a její mluvčí rétoricky odsuzují. Rozhodně totiž není náhodné, že „blon-

dýnkám“ v současných pověstech z nouze zásadně pomáhají maskulinní švarní jonáci, nebo že osmaženou kysu dostaneme naservírovanou v řetězcích rychlého občerstvení (v Americe) či naopak v etnických restauracích (v Evropě). Podobně bychom neměli zapomínat, že údajná přemíra sexu a brutality v moderních historkách může být „způsobena“ pouze tím, že starší folklor jeho sběratelé nemístně cenzurovali (s. 175).

Úhledná knížka P. Janečka přináší nejen obsáhlý výběr současných českých pověstí a jejich folkloristické zařazení, autor také v závěrečné úvaze pregnantně a přitom přístupnou formou obecně informuje o vývoji a možnostech moderní folkloristiky (s. 317–341). Mezi specifiky českých/východoevropských *urban legends* uvádí syžety o komunistickém režimu a o MHD (v USA převažuje cestování autem), kromě toho se objevují i skutečné unikáty (kupř. pověsti o Hagenovi likvidujícím trampy v Americe na Berounsku). Sběr a komparativní analýza těchto příběhů/fám by ovšem měly tvořit jen první krok k psychologickým a sociologickým rozborům. Jejich sociokulturně závislá frekvence, formy tradování i – často nevědomé – strukturální a obsahové stránky totiž jednoznačně volají po hlubších analýzách, které mohou leccos vypovědět o fungování pozdně moderní, jen zdánlivě výsostně racionální společnosti. Tvrdila-li totiž ještě v roce 1931 R. Benedictová, že „folklor v moderní civilizaci jako živoucí prvek nepřežil“ (cit. na s. 327 recenzované knihy), evidentně se mylíla – avšak měli by si toho všimnout také jiní sociální vědci než (jen) moderní folkloristé. Právě proto je Janečkova kniha tak důležitá, byť představuje pouze první krok k budoucím závažným studiím netoliko na poli folkloristiky. Jde-li nejen o nanejvýš záslužné první přiblížení významného tématu českým čtenářům, ale i o autorovu prvotinu, nezbyvá než mu svrchovaně blahopřát.

Zdeněk R. Nešpor